

Soltész Márton*

EGYIK A MÁSIKBAN, AVAGY A FORRÁS KRITIKÁJA

– Szobotka Tibor naplójáról –

Szobotka Tibor 1953 és 1961 között vezetett naplója rendezett írásképpű, ugyanakkor rendkívül nehezen olvasható kézirat. A hol Szobotka, hol Szabó Magda által kiradírozott, átsatírozott, megcsonkított szöveg helyenként csaknem teljesen olvashatatlan.¹ Vajon melyik a fontosabb – a reflexió vagy a törlés? A reflexiók bizonyosan Szabó Magdától származnak; de a csonkítások háttérben vajon kinek a kezét sejtjük? Avagy hihetjük-e egyértelműen, hogy Szobotka kicsinységét/nagyságát, gyengeségét/bátorságát dicsérik? Élhetünk-e a gyanúperrel, hogy az életműszerű önéletrajziség alanya s a palimpszeszt alanya egy és ugyanaz?

A célközönség

A személyes dokumentumok kiadása sajátos reneszánszát élte a 2010-es évek elején – s ezzel együtt talán az ily típusú szövegek olvasása is. De akár írók, akár irodalomtörténészek magánjellegű feljegyzéseiről van szó, ha szerzőjük nem a kiadás határozott szándékával írta őket, általában rendkívül fárasztóak, részletezők, önisméltőek – köznapi kifejezéssel: unalmasak. Nem „jó olvasmány” így nézve – hogy most csupán néhányat említsek – Leszkai András (1907–1988), Nagy Péter (1920–2010), Király István (1921–1989) és Csalog Zsolt (1935–1997) naplója sem. Ha önálló szerkesztői vízió nélkül adjuk közre őket, az értelmezés preformációja elleni igyekezetünk könnyen oda vezethet, hogy olvashatatlan betűtenger kerül az olvasó elé.²

Joggal tehető fel tehát a kérdés: kinek/kiknek készült ez a kiadás? A szöveg olvasásán a válasz majdhogynem evidens: nekünk, filológusoknak, „tudományos igényű munkák” olvasóinak – elsősorban a ’45 utáni magyar irodalmi élet, azon belül is a Szabó Magda-életműtörténet kutatóinak. Szobotka Tibor naplója a valóságban rendkí-

* A szerző a Nemzeti Közszerzői Egylet Eötvös József Kutatóközpont Politika- és Államelméleti Kutatóintézetének megbízott kutatója.

Kálmán C. Györgynek † tartozom köszönettel a tanulmány végső formájának kialakításában nyújtott segítségéért.

¹ SZOBOTKA Tibor, *Bánom is én...: Naplók 1953–1961*, kiad., jegyz., bev. KOSZTRABSZKY Réka, szerk. KRÄHLING Edit (Budapest: Jaffa Kiadó, 2019), 135.

² Vitatkoznék e ponton Petrőczy Évával, aki az *Új Ember* hasábjain hirtelen lelkesedésében azt találta írni: „Az elválaszthatatlan íróházaspár hagyatékának méltó megőrzésén nagy hűséggel, hozzáértéssel és szeretettel fáradozó kiadó munkatársai – a sorozatot szerkesztő Jolsvai Júlia és az író kerestfija, Tasi Géza és a szöveget sajtó alá rendező, a jegyzeteket és az előszót író Kosztrabszky Réka – ismét tudományos igényű munkát végeztek.” PETRŐCZI Éva, „Egy irodalmi Albert herceg”, *Új Ember*, 2019. június 30., <https://ujember.hu/egy-irodalmi-albert-herceg/>.

vül töredékes, enigmatikus forráskiadvány,³ melynek értelmezéséhez – *horribile dictu* élvezetéhez – a korszak szereplőinek, szakmai és politikai eseményeinek, folyamatainak beható ismerete szükséges. Beszédes adat, hogy a könyv 2019 tavaszán jelent meg, s nyár végén már az akciós kiadványok közt próbáltak túladni rajta a nagyobb könyvterjesztő hálózatok boltjaiban.

Kutatóknak készült tehát. A rossz minőségű – sárgás színű, szállás, vékonyka (cserébe nyilván olcsó, újrahasznosított) – papírra azonban lehetetlen ceruzával jegyzetelni. Hiányzik továbbá a névmutató, amely feloldhatná a korabeli beceneveket,⁴ s kiadná-visszatükrözné a szövegből több-kevesebb sikerrel kiolvasható bonyolult kapcsolati hálót. Ez utóbbiból bizonyára kitűnne, hogy Mátyás Iván szerepel a 92., majd (igaz, i-vel) a 97. oldalon is (*nota bene* Kéry László y-ját hasonló méltánytalanság érte a 110-en). A nevek helyesírásában tapasztalható következetlenség, amennyiben nem egyszerű figyelmetlenség, úgy fölösleges ragaszkodás a helytelen eredetihez; az ilyen tollhibák (akár szögletes zárójelben, de) föltétlenül javítandók egy népszerű kiadásban. Szintén a műfaj kívánná meg a bőséges értelmező jegyzeteket. A 168. oldalon a naplóíró fogat huzat „Bélával”. De vajon ki rejtőzik e népszerű keresztnév mögött? Aggályoskodásnak tűnhet itt a lábjegyzet, miközben nagyon is indokolt lenne odaírni: Janikovszky Béláról (1919–1978) van szó, Szabó Magda pályatársa és barátnője, Janikovszky Éva (1926–2003) író férjéről, aki az ÁVH ezredesként már a Rajk-per idején is segédkezett fölös és hiányos fogak-fogsorok eltávolításában és pótlásában.⁵ (168.) Nem lett volna nehéz utánanézni annak sem, hogy ki volt „Nádas” [sic!], aki 1959-ben Szabó Magdával és másokkal együtt József Attila-díjat kapott. Nádas József (1897–1975) természetesen nem azonos a *Világló részletek* szerzőjével. Pontosan ugyanez a helyzet a 221. oldalon szereplő „dramaturg Kemény” szekvenciával, amely mögött Kemény György (1928–1972) „lapul”. Végül egy módszertani következetlenség a sok közül: ha a Hansberry-színmű (*A napfény nem eladó*) és a Pastrone-film (*Cabiria*) bemutatója kapcsán készült jegyzet, Mórnicz *Betyárjának* előadásához – ugyancsak a 212. oldalon – vajon miért nem? (*Az Országos Színháztörténeti Intézet és Múzeum adattára* alapján ismert tény: 1960. január 9-én kedden Pauló Lajos rendezését láthatták a budapesti Jókai Színház nézői; a premier 1959. december 10-én volt.)

³ És nem „izgalmas olvasmány”, ahogyan egy ajánló írja: HULEJ Emese, „Az egyiknek sikerült...” [Szobotka Tibor naplójáról], *Nők Lapja*, 2019. május 22., 82.

⁴ A korban kedvelt becenevek sokszor a megtévesztésig hasonlítottak egymásra. Pándi Pált Potyinak, Sőtér Istvánt Pixinek, Ottlik Gézáat Cipinek, Karinthy Ferencet pedig Cininek nevezték. Bóka László Szabó Magdának írott verseit, leveleit Cimi néven írta alá.

⁵ Az illegális mozgalomban „Ostor” fedőnéven működött Janikovszkyról lásd még: ZINNER Tibor, „A nagy politikai affér”: *A Rajk-Brankov-ügy*, 2 kötet. (Budapest: Saxum Kiadó, 2013–2014), különösen: 1:548.

A hatalmi viszony

Minden hibája és hiányossága mellett Szobotka naplója rendkívül fontos forrás a korszak s a Szabó Magda-biográfia kutatója számára. Hiszen van itt egy, a naplóban hol „M.”-ként, hol „Magda”-ként emlegetett szereplő – aki a kiadvány narratív terében ráadásul társszerzőként is referencializálja s érvényesíti önmagát. Egy a szövegszubjektum mögött problémátlanul azonosítható individuuum, akiről kiderül (amit a rossz nyelvek föltételezéseiből nagyrészt eddig is „tudtunk”): karrierje érdekében lassanként eloldódik nemzedéki kötöttségeitől, s megköti paktumait a kulturális hatalommal. Az „írók és a hatalom” kapcsolatát persze kissé árnyaltabban, differenciáltabban értelmezzük itt, mint történész elődeink tették; a hatalom, felfogásunk szerint, viszonyfogalom. Mindenkit – egy adott hatalmi mezőben elfoglalt pozíciója szerint – önálló hatalmi tényezőként értelmezzük. Szabó Magda például egész életében küzdött az *Újhold* folyóirat körével (utóbb már csak árnyaikkal) – hol a kanonikus pozícióban való részesedés, hol a kiválás, az önmegvalósítás törvénye szerint. Be is fogadják, ki is rekesztik őt ebből a közösségből. Osztozik emberi-művészi játékaikban (lásd erről *Adalék az Ottlikiaszhoz: Ludány* című esszéjét, vagy *Mi az, Öreg, elmentél?* című nekrológiát Mátyás Ivánról stb.⁶), elvieszmei és morális sorsközösséget vállal velük (így a Rákosi-érában a hallgatást, a passzív rezisztenciát, a gyermektelenség programját⁷), ugyanakkor szörnyű irigységek, vizályok ágense és páciense – elegendő csupán viharos kapcsolatára utalnunk Nemes Nagy Ágnessel. Szobotka naplójának éppen szerzője egyedi nézőpontja adja a jelentőségét: ő máshol helyezkedik el korának hatalmi erőterében; alkatánál és pszichés állapotánál fogva tisztábban és élesebben látja, hogy kitől mit és mennyit lehet várni. Nemes Nagy Ágnesék irigyek, gonoszak, mégis hozzájuk igazodnak, velük mérik magukat, s végül a rosszért is jóval fizetnek – az elfogadás, a valahová tartozás, a pusztá érvényesülés érdekében. „Este [Nemes Nagy] Ágneséknél egy rosszkedvű, irigy [Lengyel] Balázzsal – igazán nem volt kellemes – jegyzi fel Szobotka ’58 nyarán –. Kár, hogy ők is velünk lesznek Szigligeten.”⁸ Az író József Attila-díját követően csak fokozódik a boldogulásért és tisztának maradásért folytatott harc feszültsége: az *Újhold* körétől

gratuláció sem jött – rögzíti Szobotka, aki feleségére való tekintettel személyében érzi sértve magát –, délután Kálnoky [László] nagyon furcsán viselkedett, [Nemes Nagy] Ágnesék és köre azóta sem gratulált. Részemről ezzel el vannak intézve, csak M. akar nekik mégis Őzt küldeni.⁹

⁶ SZABÓ Magda, „Adalék az Ottlikiaszhoz: Ludány”, *Holmi* 6, 6. sz. (1994): 855–860. Uő, „Mi az, Öreg, elmentél?”, *Holmi* 8, 4. sz. (1996): 483–485.

⁷ „Ha az ember író, meg kell álljon a lábán úgy, hogy ne legyen befolyásolható” – adta meg a magyarázatot Szabó Magda, amikor Arday Géza a kétezres években föltette neki a kérdést: miért nem vállaltak gyermeket. „Az írónak tilos a hazugság” – idézte szavait az interjú készítője. ARDAY Géza, *Gyermektelen írók a diktatúra idején* (Budapest: L’Harmattan Kiadó–Könyvpont Kiadó, 2013²), 64.

⁸ SZOBOTKA, *Bánom is én...*, 129.

⁹ Uo., 169.

„[N]incs egyetlen barátunk sem...” – állapítja meg rezignált éleslátással az illúziótlan naplóíró. S noha depressziója nem egy esetben – kivált saját teljesítményének megítélésében – elhomályosította Szobotka szemét, mégis ő az egyetlen, aki felesége érzelmi kilengéseit, haragos indulatait és gyermeki kétségbeeséseit valamilyen módon kontrollálni képes. Villámhárítóként, mentőcsónakként, az alkotó és önpusztító energiák kiegyenlítő tartályaként működik. Ékes példája ennek, amikor 1957 szeptemberében hisztériás zokogás vesz erőt feleségén, mert úgy érzi, tendenciózusan hátráltatják, „sőt el akarják némítani”. Szobotka biztosítja őt együttérzéséről, ugyanakkor fenntartja saját álláspontját: nem érzi úgy, hogy tendenciáról volna szó, „mint ő hiszi”.¹⁰ S miután Szabó Magda sértett, támadó hangvételű levelet ír Illés Endrének, a Szépirodalmi igazgatójának, követségbe indul, hogy információt szerezzen felesége ügyében, s megbékítse a kiadóvezetőt.

Kedden M. 2000 ft-ot kapott a Magvetőtől, de aztán senkit se talált a Szépirodalminál és az Ifjúságinál, ettől elkeseredett, pontosabban attól, hogy a Szépirodalmi ezévi tervében a *Szüret* nem szerepel. Kénytelen voltam megígérni, hogy elintézem. Valóban, nem marad más hátra, mint felkeresni Illés[Endr]t. Mindenesetre abbahagyta a *Zsófikát*, ill. tegnap újrakezdte.¹¹

Szobotka e sorok tanúsága szerint az alkotás motorjaként, a paranoid személyiség önzetlen védernyőjeként funkcionál.

Nem vitás: a naplóíró közös életük első percétől utolsó leheletéig alázatos szolgálja volt az Írónak – nem egy írónak, s nem is *a feleségének*, hanem annak a szubjektumnak, akinek sikere érdekében tudat alatt a kezdet kezdetén egyezséget kötött, szövetségre lépett férj és feleség. Ahogyan Vas Albina Kertész Imréért: az életét – az egyéni ambícióit – áldozta fel Szabó Magdáért Szobotka Tibor. Miközben műfordítások hasáblevonatainak korrigálásával bajlódik, *Az őz* című regényt, s vele párhuzamosan a *Bárány Boldizsár* című verses mesét is neki kell átnéznie, rendbe tennie. Soraiból kihallatszik a fájdalmas, öntudatos panasz: „Csendben és szerényen két író technikai munkáját végzem.”¹² Még a kulturális hatalommal történő kiegyezést – mint legfőbb egzisztenciális döntést – is magára vállalja, amikor rábeszéli feleségét: kössön kompromisszumot a kiadókkal és szerkesztőkkel. „Mondtam, ragadja meg azt a lehetőséget, amelyet [...] hivatalos körök nyújtanak, egyedül ennyi irigységgel szemben nem állhat meg.”¹³ Ami az író íróvá avatja: a publikáció, a könyvpiaci és médiajelenlét dolgában úgyis a párt diktál – kevesen tudták ezt jobban Szobotkánál; Szabó Magda tehát csak rajtuk keresztül (a könyvei, a közéleti sikerei révén) biztosíthatja helyét. Így vívhat ki rangot az *Újhold*-körön belül is, vagy kerülhet akár fölénybe velük szemben: csakis így szakadhat el, kezdhet egyéni pályát, léphet ki nemzedéktársainak árnyékából.

¹⁰ Uo., 84.

¹¹ Uo., 76.

¹² Uo., 98.

¹³ Uo., 219.

Az egzisztenciális döntés(ek) meghozatalához, a kultúrpolitikai kompromisszum(ok) megkötéséhez hozzájárultak a maguk módján a „magasabb körök” tagjai s a nemzedéktársak egyaránt. „Hazajövet M. elszontyolodva várt, állítólag Kardos (Pándi Pál) engem is, őt is meg akarja támadni, engem ideológiai okból” – jegyzi fel a pletykát 1959 júniusában Szobotka.¹⁴ Bár a házaspár irodalmi működését támadó Pándi-cikk eddig nem került elő, ez a tény mit sem von le a napló forrásértékéből: a korszak fenyegető atmoszférájának éppoly fontos tényezője a hivatalos ledorongolással kapcsolatos híresztelés, mint a sejtett-ígért médiaesemény konkrét dokumentuma volna. Semmivel sem kegyesebb és fájóbb Ottlik Géza 1960-as pletykája, mely szerint az MTA Irodalomtörténeti Intézetében tudományos főmunkatársként, az *Élet és Irodalom*nál pedig felelős szerkesztői minőségben tevékenykedő (az irodalmi életet tehát a tudományos-történeti és a kurrens-politikai oldalról egyaránt jól ismerő) Szabolcsi Miklós „azt mondja, M. ideológiailag sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket”.¹⁵ E híresztelések egyfelől adalékok a magyar irodalom háttértörténetéhez, másfelől egy író karriertörténetének lélektani forrásai – számos meghatározó egzisztenciális döntés motivációs hátterét illetően.

Egy négyszög lélektana

Szobotka Tibor betegségei a művészpár sok évtizedes kapcsolatának tükrében önálló lélektani elemzés tárgyai lehetnének, s e pszichoszociális analízis bizonyos kezdeményei megtalálhatóak már Végh-Fodor Mónika egy 2019-es blogbejegyzésében. A vissza-visszatérő bőrküítés (pszoriázis) mögött a belső és külső világ közötti határvonal sérüléseit, kommunikációs és énvédelmi konfliktusokat, érdekvényesítési kudarcokat, a kínzó nyakfájás hátterében pedig a korszak mélyvizéből való kiemelkedésért, az egyenes tartás jogáért/lehetőségéért folytatott meddő küzdelmet, improduktív izommunkát diagnosztizálja a pszichológus.¹⁶ Végh-Fodor – rendkívül szellemes és gondolatébresztő – értelmezésének egy pontján mégis mintha ellentmondásba keveredne. Miközben meggyőzően bontja ki a „régirösszat” kilélegezni nem tudó, s így az újat, frisset és éltetőt beszívni, befogadni és sajátá tenni képtelen alkat fizikai tüneteinek szimbolikáját, elfogadja Szabó Magda egyik jellemző kognitív torzítását, utólagos – és az általa teremtett-gondozott életrajzi narratíva szempontjából elsődrendű – interpretációját. „Szobotka Tibor és Szabó Magda önmagát »egyként« határozta meg, minden más volt a »külvilág«, amellyel annyi harcuk volt” – írja a pszichológus. Nem a kijelentés igazságértékét kívánom vitatni, csupán státuszát szükséges tisztáznom: nem más ez, mint az özvegy utólagos

¹⁴ Uo., 181.

¹⁵ Uo., 222.

¹⁶ VÉGH-FODOR MÓNIKA, „Lehet jó a házasság egy depressziós férjjel? Szobotka Tibor & Szabó Magda házassága”, *Táltos Paripa Caféblog*, 2019. november 6., https://mesetrening.blog.hu/2019/11/06/lehet_jo_a_hazassag_egy_depresszios_ferjjel_szobotka_tibor_szabo_magda_hazassaga?utm_medium=indapass&utm_campaign=inda_notification&utm_source=notilayer.

projekciója, közös életük egyéni értelmezése. Az önfelmentés aktusa; és mint ilyen, épp annak a túlélési stratégiának a része, amely a gyász munkán keresztül képes megvalósítani azt, amit Szobotka Tibor sosem tudott elsajátítani: fölemelkedni a sötét, mély vizek alól, s belelegezni az életet. A férje elvesztésekor Szabó Magdát ért trauma, melyet sokszorosára növesztett a büntudat, olyan robusztus szövegemlékeket hagyott hátra, mint a *Megmaradt Szobotkának* vagy a *Liber mortis* (mely utóbbit egyértelműen önmagának, s nem a nyilvánosságnak írta). Ezek szépirodalmi, tényirodalmi vagy lélektani értelmezése természetesen nem a jelen tanulmány feladata. Volt ellenben e mániás kompenzációnak egy másik összetevője – ha tetszik, együttthatója – is, amelyet nem hagyhatunk említés nélkül. Az örökölt sors (*inherited fate*), a szülői modell öntudatlan megismétlésének jelenségéről van szó.¹⁷ Egyik oldalon a tenyéren hordozott tündér, a korai özvegy titokzatos élete, másik oldalon az önzetlen antik hősszerelmes életáldozata áll. Szobotka naplója – szándéka ellenére – e tragikus családi determinációk leleplezése is. Szabó Magda édesapja, Elek – saját szexualitását elfojtva – egy életen át szolgálta a *Régimódi történet* Jablonczay Lenkéjét, az úrilányt, akibe olthatatlanul szerelmes volt, s aki első leánygyermekük fogantatását követően örökre kizárta őt közös hálószobájukból.¹⁸ Leányuk magánéletét látszólag egy felhőtlen szerelem határozta meg – a mélyben azonban neurotikus összefüggések rejlenek.

Szabó Magda élete jelentős részét szerelmi négyszögben élte le. Édesanyja és férje mellett ott volt valahol – a korszak hatalmi s a személyiség érzelmi erőterében – Bóka László is, akiről számos eltérő forrás állítja párhuzamosan, hogy intim kapcsolatot ápolt az írónővel. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban „volt [Bóka] személyi titkárnője egy debreceni tanárnő, aki hosszú-hosszú évekig aztán barátnője is volt: Szabó Magda” – írta leányának címzett emlékiratában Nagy Péter irodalomtörténész. „Ez a viszony köztudomású volt, bár gondosan leplezett.”¹⁹ A napló születésének időszakában – Cimike álnéven – Szabó Magdához címzett Bóka-versek kéziratait 1982-ben, férje temetését követően ajándékozta az írónő szerzőjük barátjának, Nagy Péternek (talán hogy szabaduljon tőlük?!), akit Szobotka búcsúztatására kért föl.²⁰ Az irodalomtörténész jogörökösének jóvoltából 2020. március 13-án módomban volt olvasni és digitálisan rögzíteni e páratlan értékű dokumentumokat. Csupán néhány sort idéznék egy 1958. január 27-i verses levélből:

¹⁷ Lásd erről: Mark WOLYNN, *Örökölt családminták* (Budapest: Édesvíz Kiadó, 2017); ORVOS-TÓTH Noémi, *Örökölt sors: Családi sebek és a gyógyulás útjai* (Budapest: Kulcslyuk Kiadó, 2018); *Ott-honról hoztuk: Családi minták és párkapcsolatok*, szerk. GUTMAN Bea, Nyitott akadémia (Budapest: Kulcslyuk Kiadó: 2019).

¹⁸ „...mihelyt a gyerekszoba ajtaja felnyílt, a közös hálóét kulccsal zárta magára.” SZABÓ Magda, *Für Elise* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2007), 6.

¹⁹ NAGY Péter, *Levelek Piroskának: Emlékeim* [kézirat], MTA KIK Kt. Ms 2588/1., 340. (A kézirat zárolt, kutatása az örökös, Nagy Piroška engedélyéhez kötött.)

²⁰ NAGY Péter, „Szobotka Tibor 1913–1982”, *Nagyvilág* 27, 5. sz. (1982): 766–767. Elhangzott 1982. március 9-én, Szobotka Tibor búcsúztatásán, a Farkasréti temetőben.

S míg kinéztem vagy ötven ablakon,
 nevetve láttam, hogy veled
 Alföldön, hegyközelben, vízközelben,
 sokarcú vidéken lakom,
 és egy fiatal fehér elefánttal
 játszik a párduc kint az udvaron.²¹

Az előbb munkatársi, majd mind mélyebb személyes kapcsolat 1945-től datálható – ekkor került Szabó Magda (előbb filmügyi referensként, majd miniszteri titkárként) a VKM-be, s ekkor lett a főnöke Bóka, az intézmény adminisztratív államtitkára. „Bóka baráti magatartása nem csak a már kollégának tekintett költőtársnak szól; Szabó Magda férje, Szobotka Tibor ugyanúgy Karácsony Sándor felfedezettje, mint maga Bóka, s a férfiakat évtizedes barátság köti össze” – állapítja meg az író-nővel készített interjúk alapján Kónya Judit.²² Szabó Magda 1947-ben – Bókán és Devecseri Gáboron keresztül – ismerkedik meg Szobotkával. „Nyilván sejtitek – írta 1948-ban Nemes Nagy Ágnesnek és Lengyel Balázsnak az újdonsült menyasszony –, hogy az én tanúm Bóka volt, a Tiboré pedig Devecseri, aki úgy került bele a pakliba, hogy ő mutatott be egymásnak minket.”²³ Az idézett levél tanúsága szerint a nevezetes bemutatásra a Magyar Írók Szövetségének Stephen Spender (1909–1995) angol költő látogatása alkalmából rendezett fogadáson került sor, 1947. július 14-én: „a Tibor-én-ügy épp a *Bárány* kötetel²⁴ egyidős, tavaly kezdődött a Spender-fogadáson”.²⁵ A *Megmaradt Szobotkának* című könyv ekként adomázik:

Devecseri szerette a verseimet, rábeszélte, próbáljam meg elhelyezni őket a Rádió-nál. „Mért nem keresed fel az irodalmi osztályon azt a nagyon tehetséges Szobotkát?” – kérdezte tőlem egyszer, mikor benn ült nálam a minisztériumban, ahol akkor az államtitkárságon dolgoztam.²⁶

Mindez persze még a Spender-fogadás előtt történt. Devecseri azonban csak epizodista volt; a kulcsszerep Bókának jutott.

²¹ Az iratköteg borítóján Nagy Péter autográf rájegyzése: „Bóka László versei Szabó Magdától” (Nagy Pirooska tulajdonában).

²² KÓNYA Judit, *Szabó Magda: Ez mind én voltam...* (Budapest: Jaffa Kiadó, 2008), 38. A Kónya-könyv címe félrevezető, hiszen rendkívül hasonló Füst Milán kötetének címe: *Ez mind én voltam egykor: Feljegyzések az út mentén* (Budapest: Bibliotheca Kiadó, 1957).

²³ *Újholdak és régi mesterek: Lengyel Balázs leveleskönyve*, kiad. BUDA Attila (Budapest: Enciklopédia Kiadó, 1999), 33. A levél fotokópiáját – helytelenül 1946-ra datálva a dokumentumot – újközli: *Szabó Magda*, vál. TASI Géza, szerk. VINCZE Ferenc, Hang – kép – írás (PIM–Napkút Kiadó, 2010), 67–69.

²⁴ A *Bárány* Szabó Magda 1947-ben megjelent verseskötetének címe.

²⁵ *Újholdak és régi mesterek...*, 33. (Az eseményről lásd: VAS István, „Stephen Spender, a társadalmi humanizmus költője”, *Új Magyarország*, 1947. július 12., 10.)

²⁶ SZABÓ Magda, *Megmaradt Szobotkának* (Budapest: Jaffa Kiadó, 2018), 228.

Könnyen érhet bárkit olyasféle meglepetés, mint amilyen Liszka Józsefet, a Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központjának igazgatóját érte, amikor – közvetlenül a *Megmaradt Szobotkának* kötet után – Ortutay Gyula naplóját vette kézbe, s Bóka 1964. november 1-jei szívhalála kapcsán azt a pletykát olvasta, hogy az irodalomtörténész éppen Szabó Magdától érkezett, amikor rosszul lett... „Magda is az Lacinak, mint kezd lenni nékem Eszter – de 1947 óta. Igaz, mindketten házasságban élnek, s egyik házasságban sincs gyerek” – olvasható a néprajztudós naplójában.²⁷ Később ismét visszatér az ügyre: „Igen, Szabó Magda férje, Tibor, munkatársam volt a Rádiónál, felesége meg, Magda, Bóka államtitkár úr (elvtárs) titkárnője és kedves, jó szerelmese.”²⁸ Liszka József alig talál szavakat a felháborodástól.

Égyszerűen megüt a guta! Szabó Magda 1947-ben ismerkedik meg Szobotkával, 1948-ban házasodnak össze. Mindkettejük leírása(i) alapján boldog szerelmeseik, figyelmes, egymás legapróbb rezdüléseit is figyelő, szerető házastársak. S emellett, a református lelkész őseire oly büszke, kemény tartású, konzervatív vidéki úrilány, Szabó Magda, aki nem adta csak úgy oda magát Szobotkának, csaknem két évtizeden át Bóka szeretője volt!²⁹

Szabó Magda évtizedeken át anyja és férje, valamint férje és szeretője (a hatalmi erőter egy nálánál befolyásosabb figurája) között vergődött, balanszírozott. Az író és édesanyja érzelmi egymásrautaltsága – az *Ókút*, a *Régimódi történet* és a *Für Elise* fényében – nem szorul különösebb bizonyításra. Bóka és Lenke mama kapcsolata, valamint az egykori főnök megítélése azonban annál érdekesebb Szabó Magda lélektani helyzetének megértéséhez. Lengyel Balázsnak írott, 1989. május 22-i levelét idézem e komplex kérdésben:

Bóka? Írj róla, aranyom, amit akarsz, nincs az a rémtörténet, ami elmondását meg ne érdemelné. Jó hogy szóba hoztad, sose kérdeztétek meg, hogyan értékelem ezt az embert, akinél egyszerre jobbat és aljasabbat sose láttam. Amíg a győztes pózából tehetted, segített annak, akit a szeszélye rokonszenvesnek talált, segített például a negyvenes évek legvégén és az ötvenes években haláláig szinte folyton betegeskedő apámon, később anyámon is, őket valami rejtelmes okból megszerette, s le-leutazva, ha Debrecenben előadást tartott valahol, mindig felkereste őket, bonyolította apám klinikai ápolási idejének meghosszabbítását, mert abban az időben a nyugdíjas csak két hónapig lehetett térítés nélkül kórházi ápolat. De vitte anyámat magával Tihanyba vagy Viseg-

²⁷ ORTUTAY Gyula, *Napló 2: 1955–1966*, kiad. MARKÓ László (Budapest: Alexandra Könyvkiadó, 2009), 251.

²⁸ Uo., 371.

²⁹ LISZKA József, „Hintókában és másutt (naplórészletek)”, *Irodalmi Szemle* 58, 9. sz. (2015), <https://irodalmiszemle.sk/2015/09/liszka-jozsef-hintokaban-es-masutt-naploreszletek/>.

rádra, kirándultak úgy kettesben, anyám ellenállhatatlan volt, őt is megszerette. Tett, amikor meg merte kockáztatni, Tiborért is különféle óvatos mentő lépéseket; mi annyira lent voltunk, olyan képtelenül koldusok, megalázottak és tehetetlenek, hogy az öregek élete legegyszerűbb folytatásához is segítség kellett, városi tanácsosnak lenni akkor már nyugdíjas állapotban se volt veszélytelen, hát mi Szobotkával semmi olyat el nem tudtunk intézni, ami neki egy telefonjába került. Én állandóan le voltam kötelezve neki valami miatt, fogcsikorgatva, fuldokolva megköszöntem [...], és olyan sokrétű utálatot és megvetést éreztem iránta, hogy néha magam is meglepett, hogy civilizáltan tudok viselkedni. Mikor végre megszabadultam a miniszteriumból, annak az arányával együtt, ahogy az öregeink vagy meghaltak, vagy a mi erőnk is volt már akkora, hogy egyensúlyban tudtuk tartani őket valahogy, kiküszöböltük az élet minden vonalán a lehetőségét is, hogy összejöjjünk. Minek? Régen volt az, hogy Szobotkával, [Jékely] Zsolival meg [Weöres] Sanyikával együtt ők voltak a Karácsony Sándor „gyerekei”, és az is régen volt, amikor ez az ember azonos volt a Vajda-író önmagával.³⁰ Ha valaki megkérdezte volna tőlem annak idején, mi az életem legfényesebb pillanatai[nak] egyike, azt felelem rá: mikor már se kérnem, se megköszönnöm nem kellett semmit senkinek, mikor magam el tudtam intézni mindent a szüleim és Tibor körül is. Én sose szerettem Bókát, csak eleinte elviseltem a közelségét, mert ott dolgoztam az előszobájában, és [mint] főnöknek, voltak emberi pillanatai, mikor munka helyett hagyott verset írni, de később már allergiás voltam minden mondatára, s mire meghalt, már letisztult az egész masszív és megbocsátani nem tudó ellenszenvre. Talán nem kellene annyira utálnom, hiszen nem ő tehet róla egyedül, hogy életem egy szakaszában olyan tehetetlen és segítségre szoruló voltam-voltunk, de a tudatomban már késő magyarázkodni, ő lett azonos a korszakkal, amely mint Horatiusékat, egy mini-Maecenas kegyes gesztusainak elfogadására kényszerített.³¹

A fenti sorok indulati töltése – a szabadulásvágy, a függetlenedés görcsös igyekezete – mögött nem lehet nem érzékelni a szégyen hipertrófiáját. A tagadás, a hárítás, az eltávolítás mechanizmusai elemi erővel lépnek működésbe, amikor valaki – végre – Bóka figurájának értékelésére kéri Szabó Magdát; ráadásul nem is akar ki – az *Újhold* krónikása, a nemzedéki összetartozást s az igaz hagyományt képviselő *Újhold-Évkönyv* szerkesztője, Lengyel Balázs. Annak a közösségnek a prominens képviselője, amelytől hősi lelkileg és egzisztenciálisan elszakadni sohasem tudott: a közönség igényeinek s a felsőbb köröknek tett esztétikai és ideológiai engedmények tudatában mindvégig szüksége volt erre a legitim – „kánoni” – közegre, amellyel saját írói markerén túl önmagát védhette, reprezentálhatta. A napi siker és elismerés szem-

³⁰ Utalás Bóka László *Vajda János* (Budapest: Franklin Társulat kiadása, 1941) című könyvére.

³¹ *Újholdak és régi mesterek...*, 199–200.

pontjainak megfelelően ki kellett szakadnia, az irodalomtörténeti besorolás érdekében ugyanakkor biztosítania kellett helyét az *Újhold* körében. Csakis a puszta fennmaradás, elsősorban férje és szülei érdekében tartotta fenn a kapcsolatot az undok, sőt undorító Bókával – üzeni az író, miközben kortársai tudni vélik: nem egészen így volt ez. Dühödttá tagadása, a vádak cinikus visszautasításának háttérében szerintük egy szégyellt szerelmi kapcsolat titka húzódik meg. Ennek megértéséhez azonban mélyebbre kell ásni. A boldog, eszményített gyermekkor, melyről a mitomán személyiség utolsó fennmaradt soráig képtelen lemondani, valamikor biztosan megszakadt, eltört – s minél ideálisabb volt ez a korai korszak („harmonikus, ragyogó és soha vitát, hangos beszédet nem ismerő, derült otthonban nőttem fel”³²), annál nagyobb volt a válság, amikor egyszer mégis véget ért.³³ Hogy milyen volt Szabó Magda fiatal felnőttként, arra – egy-egy elszórt dokumentumon és korai versein túl³⁴ – csupán saját és mások előadásából következtethetünk. Arról azonban, hogy kötődési rendellenességei voltak, hogy a gyermekkort kísérő magas érzelmi hőfok a családi fészek elhagyását követő időszakot szívszorító szeretethiánnyal váltotta fel, számos forrás tanúskodik. A szintén debreceni származású Szabó Árpád a kétezres évek elején mesélte el Nagy Péternek, hogy „micsoda vándorserleg volt ő [ti. Szabó Magda] fiatalkorában a debreceni széles szakmában. Őt, Árpádot nem sikerült megejtenie; de Kardos Lászlótól előre-hátra mindenkivel hosszabb-rövidebb viszonya volt.”³⁵ A vonzó, érzékeny lelkű fiatal lány a családi kötelékből kilépve szinte törvényszerűen vetette bele magát egyik függőségi viszonyból a másikba, miközben egyik sem adta meg neki a megállapodás, a révbe érés felnőtt örömét. Az elköteleződés kulcsa ugyanis a szabadság lett volna – a felszabadulás a rendkívül erős anyai kötődés alól. A *Megmaradt Szobotkának* lapjain Szabó Magda azt írja: a Rákosi-korszakban férje hajlandó lett volna Debrecenbe költözni idős, beteg szüleihez, hiszen mindenre képes volt őerte. A valóságban, amikor az ötvenes évek végén eljött az ideje, hogy magukhoz vegyék a megözvegyült Lenkét, a gyermektelen író természetellenes vágyakozása, hogy ismét egyesüljön édesanyjával, nemhogy egyetértéssel,

³² A Koczkás Sándor által készített interjú részletét közli: TASI és VINCZE, *Szabó Magda*, 11.

³³ Az általa megkülönböztetett öt életciklus közötti átmenet kapcsán írja Erik H. Erikson: „A gyökeres nézőpontváltás miatt minden egyes újabb lépcsőfok egyúttal potenciális válságforrás. A válság szót itt fejlődés-lélektani értelemben használjuk: nem fenyegetettséget vagy katasztrófát jelöl, hanem fordulópontot – a fokozott sebezhetőség és a megnövekedett lehetőségek sorsdöntő időszakát –, ennél fogva a nemzedéki erő vagy az alkalmazkodási zavar ontogenetikus forrását.” Erik H. ERIKSON, *Youth and Crisis* (New York: W. W. Norton & Company, 1968), 96. Pető Katalin 1991-es fordítását átdolgozva közlöm (Erik H. ERIKSON, *A fiatal Luther és más írások*, Társadalomtudományi könyvtár [Budapest: Gondolat Kiadó, 1991], 442).

³⁴ Lásd például „dr. Máttyás Sándor tanár úrnak” írott, 1943. április 21-i levelét: TASI és VINCZE, *Szabó Magda*, 46–54.

³⁵ NAGY Péter, *Kósza jegyzetek 1992–2010* [kézirat], 2001. szeptember 11-i bejegyzés. (A kéziratot Nagy Pirokska bocsátotta rendelkezésemre, részleteit az ő beleegyezésével közlöm. Egyúttal köszönetet mondok Katona Ferenc kollégámnak, aki a gépiratokat rendezte, s azokban segített eligazodni.)

de a leghevesebb ellenállással találkozott Szobotka részéről. A korábbi kötődés azonban – akárcsak Bóka irányában – erősebbnek bizonyult a későbbinél: az író, akit anyja mindhalálig megtartott dédelgetett gyermekének, keresztülvitte Jablonczay Lenke Pestre költöztetését.

Forrásértékű e tekintetben is a napló. Az önéletrajzi ihletésű irodalmi szövegekből megismert, erősen idealizált anyakép ugyanis egészen más megvilágításba kerül, ha Szobotka szorongó feljegyzésein – a Szobotka-sorsfolyamat tanulsága(i) felől – szemléljük. Csakhamar kiderül – maga Szabó Magda írja le számtalan helyen és formában –, hogy Bóka és a Szabó szülők (különösen Lenke mama) között is bizalmas kapcsolat áll fenn, s hogy Bóka rendre a szülőkre hivatkozva viszi le autóján Debrecenbe a várva várt gyermeket. A Bóka–Jablonczay–Szabó–Szobotka érzelmi négyesög feszültsége áthatja a napló lapjait. „Nem csoda, hogy Szobotka kiütést kapott az anyósától” – foglalta össze véleményét Szabó Magda életrajzával kapcsolatos váci előadásom egyik 18 év körüli hallgatója, s a fentiek alapján megkockáztatható, hogy lélektani érvényű kijelentést tett. Néhány kiragadott részlet csupán a naplóból. 1958. december 15.: „anyóssal délután kávéházba mentünk, ahol próbáltam nyugtatni, utasításokkal ellátni – persze hiába, makacs, ostoba, lelketlen.”³⁶ 1959. március 19.: „Este aztán szóba került, mit gondolok az anyóssal való életről. Megmondtam. *Ettől nem lett vidám, vissza is akart csinálni mindent, de persze úgysem így lesz. Számomra rettenetes áldozat, elképzelhetetlen életfeltételek megteremtését jelenti.*”³⁷ 1959. május 13.: „Persze az egész mögött az az idegesség húzódik meg, amit a szerencsétlen öregasszony ittléte jelent, aki mindenkit mindenben zavar.”³⁸ 1959. május 19.: „Anyósom szünet nélkül marad, ill[etve]. csütörtökön kórházba vonul. Néha már olyan fáradt és az idegességtől apatikus vagyok, hogy alig állok a lábamon.”³⁹ 1960. április 12. „...átköltöztünk a Júlia utcába. [...] Gyönyörű és kényelmes a franciaágy [...] – és mégis, ha M. kérdi, örülök-e, még tetteni se tudom. Nem szeretem a macskát, a macskaszagot, és azt a tudatot, hogy egy hét múlva beköltözik az anyósom.” A következő szövegrész Szobotka kitörölte – helyén Szabó Magda sorai állnak: „ó édes szerelmem, mi a csudát írhattál ide, amit ezek szerint gondosan kiradíroztál később. A macska léte? Anyu mint társ? Hiszen elviseltem volna, mint egyéb keserű igazságokat.”⁴⁰ Április 27.: „Egyébként reggel elrohantam, amikor jött a takarítónő, a macska, anyósom – mindez túlon túl sok volt.”⁴¹ 1960. május 25.: „...anyósom vendégei még itt voltak, ezért újra elkószáltam. Nem szeretek otthon lenni: korán elmegyek és későn jövök.”⁴²

³⁶ SZОБОТКА, *Bánom is én...*, 150.

³⁷ Uo., 166, kiemelés az eredetiben.

³⁸ Uo., 176.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo., 227–228.

⁴¹ Uo., 232.

⁴² Uo., 239.

A napló születésének időszakában Szobotka még hisz benne, hogy íróként egy nap elismerik – mégis képtelen megkötni a szemléleti és tematikai kompromisszumokat az érvényesülés érdekében. Eltűnődik: „Csakugyan ilyen erkölcstelen, amit írok, vagy az emberek álszentek?”⁴³ – de egyetlen sort sem változtat kéziratain. Bóka ugyanekkor – *Alázatosan jelentem* című – regényével, melynek már megírása előtt megvannak jóindulatú lektorai, kiadója és közönsége is, szárnyal a pártos irodalompolitika fénykörében. Mire behajtuk a külsőre csinos kötet hátsó tábláját, Bókából „a hülye” lesz, „anyósom”-ból pedig „borzasztó öregasszony”.⁴⁴ Szobotka fájdmát, dühét – s rajta keresztül az áldatlan érzelmi paradigma évtizedeken át gyűrűző hatását – érzékeltetendő, álljanak itt a napló vonatkozó sorai.⁴⁵ 1957. július 26.: „sajnos csütörtök délben ott találtuk B.-t. Ez rögtön lehangolt, felborított minden elgondolást.”⁴⁶ „Jövőre egyszerűen nem megyek sehová Magyarországon nyaralni, hiszen mindenhová utánunk jön.”⁴⁷ 1958. március 1-jén a házaspár Joshua Logan *Piknik* című filmjének vetítésére indul: „közben B. is vett jegyet, jól felizgattam magamat.”⁴⁸ Szeptember 2.: „B. értelmetlen látogatása.”⁴⁹ Bóka ekkoriban rendre beállít „unalmas regényével”, hogy – tekintet nélkül a naplóíró létezésére – hajnalig olvassanak fel egymásnak Szabó Magdával. 1959. január 14.: „...így – hogy ne kelljen az undok B.-val 3 napot együtt lenni – mégsem mentem [le Debrecenbe]”.⁵⁰ Április 23.: „B. regényét is megvették filmre.”⁵¹ Hiába, az a szerencse fia.”⁵² „...közben délután a hülye Bóka.”⁵³ Május 6.: „B. új regénye unalom és csőd.”⁵⁴ Augusztus 17.: „Sajnos, anyósom újra jönni akar, viszont nagy öröm, hogy B. még egy hétig Almádin marad.”⁵⁵ Augusztus 25.: „Áldásos hatása volt, hogy Bóka nem volt itt, szabadon jöttünk-mentünk.”⁵⁶ Szeptember 2.: „Vasárnap persze itt olvasta bűn rossz regényét, most megint az idők végezetéig.”⁵⁷ Szeptember 16.: „Vasárnap délután anyósom és B., órákig olvasta bűn rossz regényét.”⁵⁸ Szeptember 23.: „A vasárnap különben apokaliptikus volt, anyósom

⁴³ Uo., 235.

⁴⁴ Uo., 245.

⁴⁵ Az idézeteknél megadtam ugyan a kötet oldalszámait, de a kézirat alapján kiegészítve, javítva közlöm a kiemelt szekvenciákat.

⁴⁶ Uo., 80.

⁴⁷ Uo., 81.

⁴⁸ Uo., 111.

⁴⁹ Uo., 136.

⁵⁰ Uo., 156.

⁵¹ Az *Alázatosan jelentem* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1958) című regényt vették meg.

⁵² SZOBOTKA, *Bánom is én...*, 172.

⁵³ Uo., 173. A szögletes zárójelbe tett három gondolatjel itt és a későbbiekben is egy-egy olvashatatlan kifejezést vagy szövegrészt jelöl.

⁵⁴ Uo., 174.

⁵⁵ Uo., 189.

⁵⁶ Uo., 190.

⁵⁷ Uo., 191.

⁵⁸ Uo., 193.

már délben megjött, aztán délután ő is meg az a hülye is nálunk, fürdeni csak este tudtam, utána meg képtelen voltam elaludni.” „Tegnap M. feküdt, ma repülön hazaviszi (persze a hülye kíséretében) anyját, aztán fordul”.⁵⁹ Október 18.: „Vasárnap újra írtam, aztán itt volt a hülye, hozott M.-nak ajándékokat...”⁶⁰ Október 22.: „...ma jött [...] anyósom levele: Milyen jó, hogy M. mellett ott van egy ilyen jó barát, mint Illés Endre, aki még ért is az irodalomhoz. Annyira felizgatott, hogy nem is tudtam dolgozni [...] Isten verje meg azt a hülye Bókát, meg a jó anyósom, mindegyik a koszos lábát törli belém, de én mindig legyen megértő és tapintatos. Állítólag – a hülye B. szerint – az Akadémiai Kardos L[ászló]nak és Köpeczi [Béla]nak adta ki opponensi véleményre a disszertációm.”⁶¹ Október 31.: „B. vasárnap felolvasta regénye befejező részét, borzasztóan rossz, de a lektori vélemény máris kitűnő.”⁶² 1960. január 3.: „Kedden aztán kiderült, hogy a hülye maga emelt kifogásokat könyvem ellen, írják át, hagyják ki, nekem persze nem merte elmondani, hanem csak B[élá]di[nak], persze ez lett az eredmény.”⁶³ Március 11.: „B. bűnrossz könyvét olvasom, tegnap jelent meg, biztosan magasztalni fogják.”⁶⁴ Június 28.: „Vasárnap sajnos újra jött Bóka, de így se volt témánk, ugyanolyan délután volt, mint öt hónappal ezelőtt.”⁶⁵

Szobotka és anyósa között tehát feszült a viszony. Úgy tűnik, Jablonczay Lenke jobban szereti leánya lieblingjét, Bókát, akivel épp ezért szívélyes nexust ápol, mint vejét, aki elragadta tőle gyermekét, s a távoli fővárosba vitte, véget vetvén ezzel – legalábbis egy időre – Szabó Magda szekunder kapcsolatainak, melyek mellett az imádott édesanya maradhatott az érzelmi centrum. A háttérben – a szocialista erkölcs védelme jegyében – a Szépirodalmi Kiadó igazgatója, a Lenke asszony által (nyilván sértő, bántó szándékkal) piedesztálra emelt Illés Endre óvatosan elhatárolódik Szobotka *Menyasszonyok, vőlegények* című kéziratától. 1960. május 9.: „Mikor délután hazajövek, M. feltűnően rosszkedvűen érkezik meg utánam, majdnem sír. Abban [a] percben tudtam, a Szépirodalminál volt, és nem adják ki a regényemet. Így is történt. Illéssel beszélt. Azt állítja, neki tetszett a könyv, ha nem is annyira, mint az *Úriember*,⁶⁶ de hát két lektora, Réz Pál és egy másik nő nem ajánlották kiadásra.”⁶⁷

Miután a napló megjelentetését nem kísérte-kontrollálta szakmai párbeszéd – erre, mint jeleztem, se idő, se pénz nem jutott –, nem tudható, hogy ki volt „ez a másik nő”, aki egy utólagos inskripció tanúsága szerint megsúgta Szabó Magdának: Réz Pál lektori jelentése regényéről irányított szöveg volt. „Azóta ez is kiderült: Illés is hazudott – kommentálja a bejegyzést az özvegy. – *Judit elmondta, preparálta Réz Palit*”.

⁵⁹ Uo., 194.

⁶⁰ Uo., 196.

⁶¹ Uo., 198.

⁶² Uo., 199.

⁶³ Uo., 211.

⁶⁴ Uo., 225.

⁶⁵ Uo., 246.

⁶⁶ Utalás Szobotka Tibor *Megbízható úriember* (Budapest: Magvető Kiadó, 1959) című regényére.

⁶⁷ СЗОБОТКА, *Bánom is én...*, 234.

Merthogy nem a 223. oldalon – szintén feloldatlanul – szereplő Sziráky Juditról van szó, hanem Márványi Juditról (1927–2018), aki (egy Kardos György és Sík Csaba által kreált fejelemény ügy miatt) éppen 1968-ban lett a Szépirodalmi Kiadó szerkesztője.⁶⁸

Nem róható föl a naplóiírónak, hogy e körülmények végképp elhomályosították szemét, s öntudatlanul is átvette felesége (korábban éppen általa oldott-kontrollált) paranoid látásmódját. „Akkor még nem tudtam, hogy aznap jelent meg Nagy Péter cikke és méltatlan támadása a *Disznótor* ellen a Magyar Nemzetben” – írta 1960. május 31-én, szándékos rosszindulatot feltételezve Bóka barátja részéről.⁶⁹ A napló hátralévő részében e pillanattól fogva mindent megfellebbezhetetlenül sötétben lát, helyzetét teljesen kilátástalannak érzi. Szabó Magda gondolkodásmódjának hátterében (megrögzött gyanakvása, örökös sértettsége mögött) nyilván sokirányú lekötöttség, egy évtizedeken át tartó identitásdiffúzió lappang. Ezt veszi át 1960 tavaszán férje – persze egészen más előjellel. Szobotkának be kell látnia: a fennálló viszonyok között művészi boldogulására nincs többé esély. Az egyik oldalon a diadalmas Jablonczay Lenke, oldalán Bóka László, Illés Endre és Nagy Péter – a túlpar-ton, magányosan, Szobotka. Szabó Magda két tűz között. Anélkül, hogy moralizálnánk: e lélektani helyzet vázlatos ismertetése révén egy életmű szemléleti és tematikai íve, meghatározhatatlan műfajú könyvek (*Megmaradt Szobotkának; Liber Mortis*) formája, s egy öt kötetből álló, a rendszerváltás nyomán befejezetlenül maradt életműsorozat léte nyer magyarázatot.⁷⁰

Utaltam már fentebb Szabó Magdának a napló kéziratába ékelt megjegyzéseire. Érdeemes megvizsgálni, hány-szor olvasta újra az özvegy a férje halála után felfedezett becses dokumentumot. A kötet epilógusaként is olvasható záró sorait (251–254) 1982. május 14-én vezette be az utolsó feljegyzések mögé. Nyilván már a Szobotka-könyv megírása közben született az az átkozódó, az írói és magánemberi szerepek összeegyeztetlenségéből fakadó, dühöt és kétségbeesést tükröző mondat, amely egyetlen kijelentésben sűríti össze egy Kádár-kori karriertörténet tragikumát: „*Az Isten pusztítsa el azt a rohadt Illést, ezt ma írom, és holtig ezt kívánom!* 83. II. 16.”⁷¹ Ezzel a mondattal véget érnek a vitatkozó közbevetések, biztató, a korabeli helyzetet magyarázó, a kommentátor vállalt szerepét, tetteit mentegető argumentumok, mar-

⁶⁸ Vö. CSALOG Zsolt, „A szocializmus jegyében”, kiad., jegyz., bev. SOLTÉSZ Márton, in MÁRVÁNYI Judit, *Kapaszkodók*, szerk. TURI Tímea, Tények és tanúk, 97–101 (Budapest: Magvető Kiadó, 2017).

⁶⁹ SZOBOTKA, *Bánom is én...*, 240. Nagy Péter inkriminált cikke: „Szabó Magda: *Disznótor*”, *Magyar Nemzet*, 1960. május 26., 4. (Kötetben: NAGY Péter, *Rosta* [Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1965], 255–259).

⁷⁰ A Kardos György igazgatóval ápolt évtizedes jó viszony révén érthette el Szabó Magda, hogy férje halála után két évvel, *Szobotka Tibor művei* címmel a Magvető gondozásában meginduljon a hányatott sorsú író életműsorozata, melynek köteteit az özvegy maga rendezte sajtó alá. Az 1988-ban megszakadt életműkiadás darabjai megjelenésük időrendjében: *Hazugság* (1984); *Harkály a fán* (1985); *Erényes emberek: Drámák, hangjátékok, jelenetek* (1986); *Igitur* (1987); *Sose jön szanitéc* (1988).

⁷¹ SZOBOTKA, *Bánom is én...*, 234, kiemelés az eredetiben.

gináliák. „Bóka, akit tartani kellett, hogy segítsen, hiszen olyan védtelenek voltunk” – idézi fel, félig önmagának, félig halott férjének címezve az 1959. április 16-i bejegyzéshez csatolt glossza.⁷² 1959. október 22.: „Édesem, bocsáss meg, ez nem volt igaz! Lenke vidéki tapasztalatlansága, rossz helyzetfelismerése – B. sem akar[t] sose sérteni, csak segített. A sok betegség eltorzította a kritikádat” – hangzik az önfelmentő magyarázat.⁷³ A bosszúvágy szenvedélyétől fűtött zárlat – ez a profán imádság – egy új azonosság, új alanyiség egyik első dokumentuma: az anyai és férji kötelmekről megszabadult/megfosztott, magára maradt, *felnőtt* személyiség megnyilvánulása. Az elmúlt évtizedek identitásdiffúziójával való szembesülés, valamint a kétirányú elkötelezettség felszámolásának programja. Az író és az ember szelfereje megsokszorozódik.

*Igen, meghalt Agyigó, de Szabó Magda, a Szobotka Tibor felesége él, és végre volt ereje elolvasni ezt az írást. Halott férjem, Te, az egyedüli, akit szerettem, mindenben igazad volt: és ha a halált kívántad, óriási tehetséggel ezeknek a bitang gyilkosoknak a manipulációja miatt, igazad volt, okod volt rá. Ne kérdezd, hogy tartottalak életben, mikor az én életemet is fenyegették, az én lelkem egészségét is megtörték, amellet ugráltam kettőtök [?] között, amíg majd kiszakadt a lelkem. Legyen átkozott, aki a sírodba taszított, ez a dög, ez a nyomorult Réz [Pál] is legyen átkozott, de a legátkozottabb Illés [Endre], aki [...] a Menyasszonyok után befejezte a gyilkosságodat, elkezdte egyenest játszani. Hazug, hitvány, de bosszút álltam. El akart venni, hiszen tudod, tavaly nyáron beleőrült abba, hogy kirúgtam. Kirúgtam, és a bosszú még nem is kész. Pusztuljon rémes halállal Béládi [Miklós], a gyalázatos, Isten, hallgass meg, pusztítsd el őket. Nyúl, Agyigó meghalt, de én, Szabó Magda, aki életművedet kezelem, aki a mostani sorsodat intézem, itt vagyok. Itt is leszek, ne félj. Térdre parancsolom a sírod előtt a közvéleményt.*⁷⁴

Új korszak veszi kezdetét e sorokkal: Szabó Magda, a hatalom egyes képviselőinek segítségével fölépített közéleti személyiség (egyúttal maga is hatalmi tényező) megkezdte egyszemélyes háborúját a „hatalom” képviselői ellen, a közvélemény átformálása érdekében. Miközben továbbra is saját szerepének foglya marad, hiszen minden lépését – még bosszúhadjáratát is – az a rendszer teszi lehetővé, amely működését 1957 és 1989 között szentesítette, férje halála egzisztenciárontológiai érvénnyel kényszeríti közösen töltött éveik konzekvenciáinak levonására. E szembenézés persze felemás eredményeket hozott. 1983-as könyvében Szabó Magda felvázolja (évtizedekre bebetonozza) a kanonikus Szobotka-narratívát, melyben önmagára az életre galvanizáló, a megmentő, az őrangyal szerepét osztja, s megképezi egyúttal a bűnbakokat is – megnevezi férje gyilkosait. A kielezett oppozíció azután mindent megmagyaráz –

⁷² Uo., 170, kiemelés az eredetiben.

⁷³ Uo., 198, kiemelés az eredetiben.

⁷⁴ Uo., 253–254, kiemelés az eredetiben.

még a sok évtizedes hatalmi kötelékek szorosabbra vonását is. A bosszú mint megoldás ugyanis nem megszünteti a háttérben lüktető vágy – a tulajdonképpeni veszteség – okát, éppen ellenkezőleg: visszahelyezi jogaiba a tragikus paktumot. Szobotka Tibor temetésén Nagy Péter mondja a búcsúztatót, életműsorozatát Kardos Györgynél sikerül kiharcolnia. Bár nem megy hozzá feleségül, még Illés Endrével is megmarad a szakmai kapcsolat.⁷⁵ Mintha nem értené az özvegy – holott nagyon is értette –: a hatalom bizonyos köreinek figurái felcserélhetők egymással. Férje kéziratait nem magánemberek utasították vissza. Hivatalos személyek ítétek (nem egyszer személyes becsvágyuk, sértettségük nyomására, de mindig a hatalmi erőter mint végső instancia törvényei szerint) a Szobotka-művek sorsáról: regényei, novellái publikálásának kockázatát – legalábbis így ítélik – az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején nem lehet vállalni. A kiadóigazgató ezért preparálja a lektort, majd a másik lektor ezt utóbb visszamondja az özvegynek – és mindeközben senki sem lép ki saját szerepéből, funkciójából. Ma egy-egy szöveg közlésének – bizonyíték rá ez a napló is – kizárólag piaci indokai, feltételei és kockázatai vannak; a Kádár-rendszer érett periódusában gyakorlatilag csak ideológiai-politikai szempontok domináltak.

⁷⁵ Tóbiás Áron jegyezte fel az író 1992-es szavait: „Illés Endre volt az, aki azt mondta: – Láttam magát gyerekeknek, mert megírta az *Ókutat*. Láttam magát fiatalasszonynak és asszonynak a Szobotka-könyvben. Egész családját ismerem, a dédapától az ükapja adósságáig. Egyet nem ismerek, ne haragudjon, már megkérdezem: maga sose volt fiatal? Akkor elnevettem magamat: – Dehogynem voltam én, csak nem Magyarországon voltam fiatal. Ezt meg kell írni, mert olyannak voltam tanúja, amiről beszélni kell.” Illés tehát még ekkor is fontos visszajelzésekkel szolgál az író tematikájára vonatkozóan. TÓBIÁS Áron, „100 éve született Szabó Magda”, *Kapu* 29, 6–7. sz. (2017): 82–83.